

УДК 347.426.42

Андрій Гриняк,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, учений секретар
НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЗА НЕВИКОНАННЯ ЧИ НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У статті аналізуються законодавчі підходи до відшкодування моральної шкоди в сфері договірних відносин, аналізуються підходи щодо цього питання, що склалися у судовій практиці. Обґрунтовується можливість при порушенні цивільно-правових договорів стягнення із боржника моральної шкоди.

Ключові слова: цивільно-правові договори, правопорушення, невиконання, неналежне виконання, відшкодування, моральна шкода.

Питання відшкодування моральної шкоди завжди привертало увагу правників. У юридичній літературі під моральною (немайновою) шкодою розуміються наслідки правопорушення, які не мають економічного змісту і вартісної форми та виражаються, зокрема, у фізичному болю, душевних стражданнях, приниженні честі та гідності фізичної особи [1]. Тобто під моральною шкодою розуміються втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Відповідно до ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає, зокрема: а) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; б) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; в) у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Однак, як зазначається в юридичній літературі, норму ст. 23 ЦК України можливо вважати законодавчим тлумаченням поняття моральної шкоди тільки із застереженням: вона розглядає особливості моральної шкоди з точки зору підстав її виникнення та не дає повного уявлення щодо змісту цього поняття [2]. Тобто закріплене у ЦК України визначення моральної шкоди не можна назвати універ-

сальним поняттям, яке може бути застосоване до порушення договірних зобов'язань.

Порушення обов'язків за цивільно-правовим договором як підстава виникнення права на відшкодування моральної шкоди є негативним відображенням розвитку цивільних правовідносин і не може розглядатися як звичайна його стадія. Порушення договору є атиподом його належного виконання, оскільки характеризує аномальну, нетипову поведінку сторін й означає такий стан правовідносин, коли одна, а іноді обидві його сторони не дотримуються приписів досягнутої домовленості щодо їх змісту або законодавчо встановлених правил.

Законодавець у ЦК України визначає порушення зобов'язання як родову категорію через вказівку на його види, не визначаючи його сутність. Питання правової сутності порушення договірних зобов'язань у доктрині розглядається в контексті вчення про цивільно-правову відповідальність, її підстави та умови, при цьому вказується на те, що відбувається цивільне правопорушення. Загалом під правопорушеннями в договірній сфері пропонуємо розуміти невиконання чи неналежне виконання сторонами укладеного між ними договору, а також недотримання своїми діями чи/або бездіяльністю норм чинного законодавства України, звичайів ділового обороту, що призводить до застосування до правопорушника цивільно-правової відповідальності.

Відомо, що довгий час залишалося поширеним загальне правило, за яким у разі порушення цивільно-правового договору відшкодуванню підлягала тільки матеріальна шкода. Відшкодування моральної шкоди було можливе лише в разі деліктних зобов'язань. Не секрет, що й сьогодні обстоюється позиція, що моральна шкода може бути компенсована у грошовій або іншій матеріальній формі лише у формі недоговірних зобов'язань [3]. Ряд вчених притримується того, що відшкодування моральної шкоди в договірних правовідносинах може здійснюватися у випадках, прямо передбачених законом або договором [4]. Таких самих підходів, на жаль, притримуються і практики.

Водночас у доктрині цивільного права трапляються й інші думки з приводу можливості винятків з цього правила [5]. Так, частинами 1, 4, 5 ст. 23 ЦК України встановлено, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав; моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування; моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом. Тобто законодавець дозволяє суб'єктам правовідносин на власний розсуд врегулювати порядок відшкодування моральної шкоди у договорі.

Дослідження судової практики свідчить, що при розгляді справ у суді першої або апеляційної інстанції порушення будь-яких договірних зобов'язань може стати підставою для відшкодування моральної шкоди. Немайнові збитки відшкодовуються у випадку порушення договорів позики, поставки, купівлі-продажу тощо. При цьому підставою відповідальності є порушення договірних зобов'язань, а моральна шкода знаходить своє вираження у стражданнях, завданих фактом недотримання порушником умов договору та необхідності звернення до суду за захистом своїх прав.

Однак касаційні суди, на жаль, притримуються підходу, визначеного Верховним Судом України. Так, у п. 2 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р., в редакції від 27 лютого 2009 р., судам рекомендується роз-

глядати такі спори лише у випадках, коли право на таке відшкодування прямо передбачено Конституцією України або закріплене законодавством, яке встановлює відповідальність за заподіяння моральної шкоди.

Отже, на сьогодні можливість відшкодування моральної шкоди за порушення умов договору передбачено статтями 611, 700, 1076 ЦК України. Виходячи зі змісту ст. 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема й відшкодування збитків та моральної шкоди.

Однак суди касаційної інстанції дійшли, на жаль, протилежних висновків, що у випадку, коли відшкодування моральної шкоди не передбачено договором, укладеним сторонами, і відсутній закон, який передбачає відшкодування моральної шкоди у правовідносинах, які склалися між сторонами, то у задоволенні позову про відшкодування моральної шкоди слід відмовити. До договірних правовідносин, які виникли між сторонами, не можуть бути застосовані підстави відшкодування шкоди, передбачені ст. 1167 ЦК України, яка регулює позадоговірні (деліктні) відносини. Аналогічною є позиція Верховного Суду України щодо можливості відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої невиконанням зобов'язання, яке випливає з договору [6].

Необхідно відмітити, що висловлені вище позиції як науковців, так і практиків видаються недостатньо переконливими, оскільки в цьому випадку такі самі вимоги (передбачення або законом, або договором) необхідно було б висувати, керуючись п. 4 ч. 1 ст. 611 ЦК України, і до відшкодування майнової шкоди, що, безперечно, призвело б до абсурду. Таким чином, аналіз законодавства і судової практики свідчить про неоднаковість поглядів як у літературі, так і на практиці щодо відшкодування моральної шкоди у випадках порушення договірних зобов'язань. Тому це питання потребує додаткового розгляду.

Цікавим з приводу можливості компенсації моральної шкоди у договірних зобов'язаннях може бути висновок Європейського суду з прав людини у справі «Новоселецький проти України» від 22.02.2005 р. (пункти 22, 76). В цьому рішенні Європейський суд з прав люди-

ни висловив «особливе здивування» відхиленням позову національним судом про відшкодування моральної шкоди з посиланням на те, що «відшкодування моральної шкоди у житлово-правових спорах законом не передбачено». Вказане визначає умови застосування статей 23, 1167 ЦК України та визнає компенсацію моральної шкоди як загальний спосіб захисту, незалежно від передбаченості цього права у спеціальних законах [7].

Аналізуючи чинне законодавство України, слід зазначити, що сьогодні право на відшкодування моральної шкоди за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань передбачено в Законі України «Про захист прав споживачів». Аналіз чинного законодавства, що регламентує відносини за участю споживачів та дослідження судової практики, приводить до висновку про відсутність чітких та однозначних положень стосовно відшкодування споживачам моральної шкоди при порушенні їх прав. Насамперед, одним із перших виникає питання — до якого виду відповідальності слід віднести відповідальність за спричинення моральної шкоди споживачу: договірної чи позадоговірної?

М. І. Брагінський та В. В. Вітрянський не називають компенсацію моральної (немайнової) шкоди серед заходів і форм договірної відповідальності [8]. Є. О. Харитонов відносить відшкодування моральної (немайнової) шкоди до способів захисту суб'єктивних цивільних прав і не розглядає його серед форм цивільно-правової відповідальності [9]. Г. В. Єрмоєнко зазначає, що відшкодування моральної шкоди відбувається виключно в рамках позадоговірної відповідальності [10]. Детально цю позицію обґрунтовує В. Д. Примаєв, який зазначає, що відшкодування моральної шкоди, будучи закріпленим у ст. 23 ЦК України формально як універсальний захід цивільно-правової відповідальності, за своєю правовою природою є, однак, формою позадоговірної відповідальності. Навіть коли посягання на нематеріальні блага потерпілої сторони є наслідком порушення договору, то ні самі ці блага, ні пов'язані з ними немайнове право або інтерес не постають як елементи (об'єкт і юридичний зміст) порушеного зобов'язання. Тому, на думку дослідника, відшкодування моральної шкоди, передба-

чене (на підставі п. 4 ч. 1 ст. 611 ЦК) домовленістю сторін зобов'язальних відносин, не може розглядатися як форма договірної відповідальності [11].

Натомість В. В. Луць зазначає, що порушення договірних зобов'язань суб'єктами підприємництва може призвести до виникнення моральної шкоди [12]. Оскільки відшкодування моральної шкоди є одним із загальних способів захисту цивільних прав та інтересів (ст. 16 ЦК), а положення ст. 23 ЦК теж є нормами загальної дії і не пов'язують таке право із закріпленням його у спеціальних нормах законодавства, слід визнати обґрунтованим висновок С. І. Шимон про те, що право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди виникає внаслідок порушення права особи незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства [13]. Очевидно, що думка фахівців зводиться до того, що в цих випадках закон пов'язує виникнення моральної шкоди не з порушенням майнових прав, а з посяганням на немайнові права учасників договору.

На проблеми відшкодування моральної шкоди при порушенні прав споживачів у літературі неодноразово зверталася увага дослідників. Спеціальним законодавчим актом, спрямованим на захист прав споживачів, є Закон України «Про захист прав споживачів», в якому донедавна передбачалася досить спірна норма (ч. 1 ст. 4 Закону), згідно з якою споживач мав право на відшкодування моральної шкоди, заподіяної небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією у випадках, передбачених законодавством. Водночас саме ця стаття породжувала серйозні суперечності в питаннях компенсації споживачам моральної шкоди на практиці. Прикладом може слугувати судова справа щодо ненадання послуг із організації туристичної подорожі у зв'язку із банкрутством туроператора ТОВ «Карія Тур Юкрейн» [14]. Такі обґрунтування рішення суду щодо відмови в задоволенні вимоги про компенсацію моральної шкоди споживачам, на жаль, є непоодинокими, щоправда, трапляються й випадки задоволення позовів щодо компенсації моральної шкоди шляхом використання ст. 23 ЦК України [15].

Однак відповідно до ст. 16 ЦК України право на відшкодування моральної шкоди належить до універсальних спо-

собів захисту цивільних прав. Таким чином, будь-який учасник цивільних відносин на підставі цієї статті ЦК України може звернутись до суду з вимогою про відшкодування моральної шкоди. А положення, яке містилося в п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів», що відшкодування моральної шкоди споживач може вимагати лише у разі заподіяння небезпечною для життя і здоров'я людей продукцією, є таким, що обмежує права споживача. Тому абсолютно виправдане внесення змін до даної статті Законом України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» від 19.05.2011 р., яким даний пункт був сформульований коректно: споживач має право «на відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону».

Непогодження викликає зроблений В. П. Паліюком висновок, що норми статей 16, 23 ЦК України, що закріплюють загальні положення відшкодування моральної шкоди як способу захисту суб'єктивних цивільних прав, мають вищу юридичну силу щодо ч. 5 ст. 4 Закону України «Про захист прав споживачів», яким передбачається таке право лише за наявності будь-якої шкоди життю або здоров'ю споживача [16], оскільки при співвідношенні загальних і спеціальних норм пріоритет надається саме спеціальним нормам. Крім того, проблема відшкодування моральної шкоди за порушення цивільно-правових договорів лежить в іншій площині, ніж ієрархія нормативно-правових актів. Адже тлумачення норм чинного законодавства України надає можливість дійти висновку про відсутність можливості відшкодування моральної шкоди у випадках, коли вона не пов'язана із завданням шкоди життю чи здоров'ю. Однак інколи сам факт порушення цивільно-правового договору може ставити під загрозу життя та здоров'я особи, наприклад недотримання під час проведення підризних робіт техніки безпеки. У цьому випадку відсутність законодавчого забезпечення можливості відшкодування моральної шкоди за порушення зобов'язань, що поставили під загрозу життя чи здоров'я замовника чи інших осіб, призводить до зменшення

ступеня реалізації компенсаційної функції договірної відповідальності.

Не менш важливим є питання встановлення розміру компенсації моральної шкоди, оскільки чітка методика нарахування розміру компенсації моральної шкоди відсутня взагалі. Зважаючи на це, непоодинокими сьогодні є пропозиції встановити межі компенсації моральної шкоди або ж визначити чітку методику нарахувань. Доцільно зазначити, що у ЦК УРСР 1963 р. закріплювалася нижня межа компенсації моральної шкоди, що становила 5 мінімальних розмірів заробітної плати. Такий підхід окремими дослідниками пропонується підтримати й сьогодні [17]. Існують думки й щодо необхідності встановлення як нижньої, так і верхньої меж компенсації моральної шкоди [18]. В доктрині останнім часом можна знайти різноманітні методики визначення розміру моральної шкоди, які поки що не отримали однозначної підтримки [19].

Натомість ЦК України не встановлює ніяких меж розміру компенсації моральної шкоди. ЦК України в ч. 3 ст. 23 закріплює кілька критеріїв, які повинні враховуватися судом при визначенні розміру компенсації моральної шкоди: 1) характер правопорушення; 2) глибина фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації; 3) ступінь вини особи, яка завдала моральну шкоду, якщо вина є підставою для відшкодування. Незважаючи на суб'єктивність таких критеріїв, виразним, на думку В. Д. Примака, є моральне підґрунтя інституту компенсації немайнової шкоди, що зумовлює неприйняття пропозицій щодо законодавчого або рекомендаційного (на рівні роз'яснень вищих судових органів) закріплення різного роду математичних методик [20].

При аналізі судової практики у справах про компенсацію моральної шкоди простежується відсутність одноманітності в підході судів до питання визначення розміру компенсації. Суди України вирішують це питання по-різному, пов'язуючи інколи вирахування грошових сум відшкодування з мінімальним розміром заробітної плати. Певний час виявлялася тенденція до зрівнювання розміру компенсації моральної шкоди з матеріальною. Все ж слід підкреслити, що така практика неправильна, адже ви-

значення розміру відшкодування моральної шкоди аж ніяк не повинно впливати з ціни договору. Розмір подібного відшкодування встановлює суд і визначення його не ставиться в залежність від наявності матеріальної шкоди, суми неустойки, а має ґрунтуватися на характері й обсязі моральних і фізичних страждань, заподіяних у кожному конкретному випадку. Отже, солідаризуючись із позицією В. Д. Примака, вважаємо оптимальним реалізований у ЦК України підхід, що ґрунтується на врахуванні невичерпної сукупності критеріїв і всіх істотних обставин справи, а насамперед — на вирішальній, підсумковій, оцінчій ролі морально-правових імперативів розумності та справедливості [21].

До таких критеріїв пропонуємо відносити: а) характер правопорушення (встановлюються умови, за яких боржник порушив договірне зобов'язання); б) наявність зобов'язань кредитора перед третіми особами (завдання шкоди діловій репутації особи при порушенні взятих на себе обов'язків перед іншими особами внаслідок невиконання зобов'язання її боржником за цивільно-правовим договором); в) наявність фізичних та душевних страждань (важливе значення відіграє потреба у встановленні характеру, виду та глибини завданих порушенням договору страждань); г) швидкість усунення завданих порушенням умов договору негативних наслідків (можуть бути швидко усунуті або ж усунуті протягом більш тривалого строку); д) строк, протягом якого не заявлялись вимоги про відшкодування моральної шкоди (може бути підставою для зменшення розміру заявлених кредитором вимог); е) рівень та сфера зайняття підприємницькою діяльністю фізичної особи — підприємця чи юридичної особи (на регіональному, всеукраїнському чи міжнародному рівні, в сфері забезпечення суспільно необхідною продукцією та сировиною, в сфері захисту інтересів держави тощо).

Компенсація за спричинення моральної шкоди, як відомо, призначається і визначається судом у твердій грошовій сумі, іншим майном або в інший спосіб. Так, за погодженням між сторонами або за рішенням суду моральна шкода може бути відшкодована не в грошовому еквіваленті, а іншим майном, тобто шляхом надання інших речей. Компенсація за

спричинення моральної шкоди може здійснюватись у інший спосіб (надання безоплатних путівок для відпочинку, виконання робіт чи надання послуг тощо). Однак, за загальним правилом, щоб призначити справедливе відшкодування, сторони за домовленістю між собою чи за її відсутності повинні оцінити адекватність майнового блага заподіяній моральній шкоді. Для цього все рівно потрібно здійснити грошову оцінку відповідного майнового блага та моральної шкоди.

Зауважимо, що більшість вирішень спорів у судовому порядку, що містили вимоги про відшкодування моральної шкоди, завершуються лише частковим задоволенням таких вимог і зменшенням судом сум відшкодування відносно заявлених розмірів відшкодування. Такі факти можуть свідчити про формування судової практики зменшення розміру компенсації за завдану моральну шкоду, проте краще і доречніше їх розглядати з позиції недоведеності заявленої суми відшкодування, унаслідок чого суд зменшує розмір відшкодування, щоб задовольнити вимогу хоча б частково, користуючись своїм правом визначення розміру грошового відшкодування моральної шкоди [22].

Завершуючи, слід зазначити, що, визначаючи розмір відшкодування моральної шкоди в договірних зобов'язаннях, суд, на думку О. В. Дзери та С. І. Шимон, повинен керуватися принципами: умовної рівності втраченого блага і того, яке може бути надбане за конкретну суму грошей; поміркованості — відповідності вимогам здорового глузду і розважливості; розумності — об'єктивного відображення дійсності, розсудливого, врівноваженого мислення; справедливості — неупередженого ставлення до всіх учасників спору [23]. Таким чином, розмір відшкодування моральної шкоди в зобов'язаннях загалом та договірних зобов'язаннях зокрема повинен визначатись зважаючи на його достатність для розумного задоволення кредитора і не має призводити до його навіть неістотно збагачення.

Підсумовуючи, слід зазначити, що розглянуті аспекти відшкодування моральної шкоди за цивільно-правовими договорами свідчать про велику роль у розвитку і вдосконаленні цього правового інституту судової практики та док-

тринальних тлумачень. Відшкодування моральної шкоди на підставі порушення договірних зобов'язань застосовується судами як засіб правового захисту порушених в основному особистих немайнових прав і благ. До цього слід додати, що перелік благ, які захищаються шляхом відшкодування моральної шкоди, має постійну тенденцію до зростання шляхом судового тлумачення. Неважко й помітити, що питання припустимості відшкодування моральної шкоди, спричиненої неналежним виконанням договірних зобов'язань, було принципово розв'язано на користь окремих видів договорів і що перелік таких договорів постійно зростає.

Видається, що ще певний час питання відшкодування моральної шкоди при невиконанні чи неналежному виконанні цивільно-правових договорів буде залежати і від потерпілої сторони, оскільки на практиці досить важко встанови-

ти — пов'язана та чи інша протиправна дія з виконанням договору чи ні. У зв'язку з суттєвою різницею в правовому регулюванні договірної і деліктної відповідальності (умовами виникнення, доказами вини, строків позовної давності, можливістю спадкування відшкодування шкоди тощо) важливе значення для потерпілого має можливість самому визначити підстави свого позову (з договору або делікту).

Таким чином, законодавче закріплення відшкодування моральної шкоди лише за її завдання життям або здоров'ям учасників договірних правовідносин не забезпечує охорону їх немайнових прав. Цього можна уникнути внесенням відповідних змін до цивільного законодавства України, згідно з якими правовим наслідком порушення прав учасників договірних відносин, що поставило під загрозу їх життя чи здоров'я, буде відшкодування матеріальної і моральної шкоди.

ПРИМІТКИ

1. Цивільне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Ін Юре, 2006. — Т. 1. Загальна частина. — С. 114.
2. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова [та ін.] ; за ред. О. В. Дзери. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 715.
3. Сиротенко С. Е. К вопросу о договорном и недоговорном характере морального вреда / С. Сиротенко // Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения : сб. ст. и иных матер. / под ред. Р. А. Стефанчука. — К. : Юринком Інтер, 2010. — С. 340.
4. Цивільне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за ред. Я. М. Шевченко. — К. : Ін Юре, 2003. — Т. 2. Особлива частина. — С. 388.
5. Брагинский М. И. Договорное право. Книга первая. Общие положения. — 3-е изд., стереотип. / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — М. : Статут, 2001. — С. 779.
6. Рішення колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16.08.2006 р. // Закон і бізнес. — 2008. — № 12. — 22—28 березня.
7. Сиротенко С. Є. Про співвідношення норм Цивільного кодексу України та рішень Європейського суду з прав людини у зобов'язаннях по компенсації моральної шкоди / С. Є. Сиротенко : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті Василя Пилиповича Маслова «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства» (Харків, 25 лютого 2011 р.). — Х. : Кроссруд, 2011. — С. 377.
8. Брагинский М. И. Знач. праж. — С. 607.
9. Харитонов С. О. Цивільне право України : підручник / С. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. — К. : Істина, 2003. — С. 184—188.
10. Цивільне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. — К. : Ін Юре, 2003. — Т. 2. — С. 388.
11. Примак В. Д. Відшкодування моральної шкоди у контексті реалізації принципу свободи договору / В. Д. Примак // Юридична Україна. — 2009. — № 3. — С. 65.
12. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і допов. / В. В. Луць. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 140—141.
13. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. — 2-ге вид., перероб. і допов. / за ред. : О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — Т. 1. — С. 54.
14. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області від 20.06.2011 р. в справі № 22ц-7181/11 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16689687>.

15. Рішення Голосіївського районного суду м. Києва від 16.01.2012 р. в справі № 2-699/12 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/%2021165841>.
16. Палиюк В. П. Теория и практика возмещения морального (неимущественного) вреда в Украине (на примере защиты прав потребителей) / В. П. Палиюк // Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения : сб. ст. и иных матер. / под ред. Р. А. Стефанчука. — К. : Юринком Интер, 2010. — С. 519.
17. Стефанчук Р. О. Захист честі, гідності та репутації в цивільному праві / Р. О. Стефанчук. — К. : Науковий світ, 2001. — С. 148.
18. Шимон С. І. До питання щодо розміру відшкодування моральної шкоди / С. І. Шимон // Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах : зб. наук. ст. — К., 1996. — Вип. І. — С. 132.
19. Защита прав потребителей (практическое пособие о применении действующего законодательства Украины) : в 2 т. / под общ. ред. В. П. Палиюка. — Николаев : МП «Возможности Киммерии», 1996. — Т. 2. — С. 164.
20. Примак В. Д. Концептуальні моделі визначення розміру відшкодування моральної шкоди / В. Д. Примак // Юридична Україна. — 2009. — № 9. — С. 69.
21. Там само.
22. Гудима М. М. Захист прав споживачів за договором про надання туристичних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / М. М. Гудима. — К., 2012. — С. 190.
23. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова [та ін.] ; за ред. О. В. Дзери. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 733.

Гриняк Андрей. Возмещение морального вреда за неисполнение или ненадлежащее исполнение договорных обязательств.

В статье анализируются законодательные подходы к возмещению морального вреда в сфере договорных отношений, анализируются подходы к этому вопросу, сложившиеся в судебной практике. Обосновывается возможность при нарушении гражданско-правовых договоров взыскания с должника морального вреда.

Ключевые слова: гражданско-правовые договора, правонарушения, неисполнение, ненадлежащее исполнение, возмещение, моральный вред.

Gryniak Andriy. Non-pecuniary damages for non-performance or improper performance of contractual obligations.

This article analyzes legislative approaches to moral damages in the field of contractual relations, examines approaches to this issue that emerged in the jurisprudence. The possibility in violation of civil contracts of the debtor recovery of moral damages.

Key words: civil contract, tort, failure, inadequate performance, compensation for moral damage.